

Ja, det må de!

I Bok og Bibliotek 2/2009 har Gunnar Sivertsen festet noen tanker om fri tilgang til vitenskapelig litteratur, på papiret. Noe kan jeg si meg enig i, men noen ganger virker det som om premisser og konklusjoner ikke henger på greip. Som en av dem som arbeider for utbredelse av Open Access, føler jeg meg derfor kallet til å ta til motmæle mot noen av Sivertsens tanker, og til å forsøke å bidra til sakens opplysning.

» I arbeidet med Open Access er det i Norge lite fokus på å ”knekke” forleggerne, vi erkjenner at forleggerne utfører viktige oppgaver for forfatterne og de vitenskapelige tidsskriftene. Og, som Sivertsen også er inne på, de norske forleggerne kan ikke på noen måte sies å operere med fortjenestemarginer som det er noen grunn til å reagere negativt på. Slik vi oppfatter det er tidsskriftutgivelse nærmest et idealistisk foretagende for de kommersielle, norske forleggerne. Og i det før-elektroniske samfunnet var abonnementsmodellen den eneste levedyktige – som Sivertsen selv sier det, var byttemodellen særdeles ineffektiv.

Det vi arbeider mot, er abonnementsmodellen. Hvorfor det? kan man, med Sivertsen, spørre. Jo, fordi det nettopp er modellen som gjør det mulig for de store, internasjonale forleggerne å ta ut superprofitt (profitt som er større enn et normalt forretningsmessig avkastningskrav) fra sitt forleggeri. Abonnementsmodellen sørger for at markedet for vitenskapelige tidsskrifter er et oligopolmarked med monopolistisk konkurranse. Oligopol,

fordi det er noen få svært store og dominerende tilbydere. Monopolistisk konkurranse fordi de enkelte tidsskrifter ikke kan erstatte hverandre - om man har tilgang til det ene, reduserer ikke det behovet for tilgang til det andre.

I et velfungerende marked vil godene være substitutter, dvs. at det er flere produkter som kan tilfredsstille det samme behovet, og kjøp av ett produkt vil redusere behovet for kjøp av konkurrerende produkter. Slik er ikke tidsskriftmarkedet. Forleggerne benytter seg også aktivt av prisdiskriminering for å øke profitten. Det vil si at de ikke har listepriiser, men forhandler frem individuelle priser fra kjøperne, slik at hver kjøper betaler så mye som mulig. Produktene har jo ingen kostnader for eksemplarframstilling eller distribusjon, slik at det ikke finnes noen fornuftig produksjonskostnad å prise etter. Og det å hente ut maksimalt av institusjonenes betalingsvilje, viser seg å gi gode økonomiske resultater – for de store forleggerne, ikke for forskningsinstitusjonene. Og slik prisdiskriminering gjør det også mulig å tilby tidsskriftbasene svært billig til fattige institusjoner, og fortsatt

tjene penger på handelen så lenge merinntekten er større enn kostnadsøkningen ved handelen.

Et vesentlig poeng er også at abonnementsmodellen bygger på at forleggeren skaffer seg sine inntekter – som egentlig dekker en forsvinnende liten del av de kostnadene som er involvert i å skape en artikkel – ved å motarbeide vitenskapens interesser. Inntektene kommer ved at forleggeren stenger lesere ute, mens vitenskapen er (bør være) interessert i å være tilgjengelig for flest mulig.

Blir så dette bedre med Open Access?

Ja, det kan det bli, om vi organiserer oss rett og vet hva vi gjør. Kommerielle OA-forleggerne vil måtte basere seg på forfatterbetaling, dvs. at kostnadene dekkes av forfatternes institusjoner og finansieringskilder ved at tidsskriftet tar seg betalt per akseptert artikkel. (Det vil fortsatt finnes en lang rekke forenings- og institusjonsbaserte OA-tidsskrifter som ikke vil ta seg betalt, men disse er ikke temaet her.) Når forfatteren må betale publiseringskostnadene blir markedet med ett mer likt et frikonkurransemarked: Tidsskriftene blir i større grad

En viktig konsekvens av en overgang til Open Access-modellen for publisering er at leserkretsen utvides – både geografisk og sosialt.

substitutter – mange tidsskrifter innen samme fag vil kunne være likeverdige for forfatteren – og forfatteren kan kun velge ett tidsskrift å publisere i. Prisen på publiseringen, sammenholdt med prestisje, faglig innretning, leserkrets og service overfor forfatteren vil være parametre tidsskriftene må konkurrere på. Så lenge vi ikke isolerer forfatterens forskningsøkonomi fra beslutningsprosessen ved at vi fullfinansierer slik publisering uansett kostnad, vil vi få priskonkurranse på en helt annen måte enn innenfor abonnementsmodellen. En modell som vil kunne fungere, er at Open Access-publisering utløser – automatisk – en tilførsel til forfatterens budsjett som godt og vel dekker publisering med en normal publiseringskostnad. Da vil forfatteren ha økonomisk fordel av å velge rimelige tidsskrifter å publisere i, men kan velge dyrere tidsskrifter om de tilfører nok merverdi til å forsvare kostnadsøkningen.

De norske tidsskriftene vil trenge en høyere inntekt per artikkel enn de internasjonale for å kunne klare seg. Det er utvilsomt stordriftsfordeler også ved drift av Open Access-tidsskrifter, og Norge er for lite til at man kan utnytte dette. Språk gjør det også vanskelig å sette ut arbeidsoppgaver til lavkostland, slik de internasjonale tidsskriftene gjør. Dette kan løses enten ved at man aksepterer andre stykkpriser, eller ved at Forskningsrådet/Kunnskapsdepartementet (KD) tilfører et tilleggsbeløp per

artikkel til de støtteverdige norske/skandinaviske tidsskriftene.

En viktig konsekvens av en overgang til Open Access-modellen for publisering er at leserkretsen utvides – både geografisk og sosialt. Tidsskriftene inkluderes i åpne tidsskriftdatabaser og

finnes frem til av lesere langt utenfor det «naturlige» nedslagsfeltet. Allmennheten finner fagstoff i Open Access-tidsskrifter ved søk i generelle søketjenester. Disse effektene bør være av interesse, både for forfatterne og for dem som finansierer forskningen. Dette vil øke kvaliteten på innholdet som er allment tilgjengelig på internett, og øke utbredelsen av norsk som fagspråk. Og det vil gi bedre muligheter til tilgang til norsk sakprosa for de mange som studerer norsk/nordisk språk og litteratur langt utenfor landets grenser.

Jeg er overhodet ikke enig med Sivertsen i at Open Access-mo-

dellen passer bedre for utstyrskrevende fag enn for for eksempel humaniora. Spørsmålet er i større grad om de faglige artikler har et marked utenfor det som finansieres over offentlige budsjetter. Selv om mange vitenskapelige tidsskrifter nok har en del abonnenter, skulle jeg likt å se at mange tidsskrifter har et større antall abonnenter som er betalt av private eller av næringsliv – det meste betales nok av offentlige budsjetter. Dersom inntektene som kommer fra ikke-offentlige kilder er mindre enn kostnadene til trykking, distribusjon, markedsføring og administrasjon av abonnenter og tilganger, er det lønnsomt for det norske samfunnet å finne andre modeller for kostnadsdekning enn ved å administrere en abonnementsmodell. Og tar man i tillegg hensyn til de samfunnsmessige kostnader/ineffektivitet som følge av manglende allmenn tilgang, og at målet for vitenskapelig aktivitet jo nettopp er å skape og gjøre tilgjengelig mer kunnskap i det norske samfunnet, vil det være vanskelig å si at ikke en offentlig finansiering av svært mange vitenskapelige tidsskrifter vil være det rette. Den beste måten å gjøre dette på, er å konkurranseutsette støtten gjennom forfatterbetaling. Da vil de tidsskrifter som har kvalitet, service og lesere tiltrekke seg forfattere og få dekket sine kostnader, de andre vil visne hen og dø.

Dette er, etter min mening, et bedre alternativ enn kostnads-krevende søknads- og

evalueringsprosesser hvor man ad administrativ vei forventes å finne ut hvilke tidsskrifter som fortjener støtte.

Hva så med de forfattere som ikke har en institusjon i ryggen? Hvor stort dette problemet er, har nok Sivertsen større oversikt over enn jeg har. Jeg vil betvile at prosentandelen er stor, men løsningen ligger uansett i å overføre de kommersielle

forleggerens mekanismer for å finansiere artikler fra fattige land til en lokal modell: At de rike landenes (her: de institusjonsbaserte) forfattere betaler et høyere beløp, hvor det er innbakt finansiering av de fattige landenes (her: de frittstående) forfatters bidrag, slik at disse forfatterne kan publisere gratis.

Er så dette mulig å få til? Ja, om man innser at Open Access-modellen har vesentlige fordeler

fremfor dagens modell, og er villig til å ta grep for å få til en overgang. En lengre periode hvor man i realiteten må dobbeltfinansiere, med utgivelse både i ny og i gammel modell, vil være kostnadskrevende og tungvint. Det er som å bade i Nord-Norge om sommeren: Langsom vassing utover gir høy brystkasse og pusteproblemer – det eneste som duger, er å kaste seg uti for full kraft!

Om forfatteren

Denne leserbrevsskribenten har bakgrunn innen økonomi og IT og har i en årrekke arbeidet administrativt ved Universitetet i Tromsø. For tiden arbeider han med Open Access-relaterte oppgaver ved Universitetsbiblioteket i Tromsø og er leder av NORA – Norwegian Open Research Archives, et nasjonalt samarbeid mellom institusjoner som har vitenarkiv, finansiert av Kunnskapsdepartementet. Han er i tillegg engasjert i Nordbib-prosjektet «Aiding Scientific Journals Towards Open Access Publishing» (NOAP) hvor han spesielt ser på forretningsmodeller for Open Access-publiserings.

Fakta om Open Access

Open Access (open tilgang) inneber at vitenskapelige publikasjoner vert fritt tilgjengelege på web. Forfattaren eller opphavsmannen har opphavsretten til publikasjonen, men gjev brukarane lov til å lese, laste ned, kopiere, distribuere, skrive ut, søkje i eller lenke til fullteksten utan å krevje vederlag.

Ein skil gjerne mellom Open Access-tidsskrifter og Open Access eigenarkivering.

- Open Access-tidsskrifter er ei ordning der det er gratis å lese artikkelen. Slike tidsskrifter aukar raskt i mengde og i bruk målt i siteringar. Finansiering av Open Access-tidsskrifter er ei utfordring som til dømes kan løysast ved at tidsskriftet vert drive på dugnad med økonomisk støtte frå styresmakter og organisasjonar, eller ved at forskarane betaler for publiseringa.
- Open Access eigenarkivering vil seie at arbeid som alt er publisert vert lagt ut i opent tilgjengelege elektroniske arkiv eller sentrale elektroniske arkiv.

Institusjonelle arkiv er gjerne eigd av forskingsinstitusjonar, medan sentrale arkiv kan drivast av forskingsråd eller liknande. Det er internasjonale standardar for slike arkiv for å sikre at dei kan knytast saman i eit globalt søkbart system. Det vert skilt mellom eigenarkivering av «post-prints» og «pre-prints», det vil seie utkast før og etter fagfellevurdering av manuskripta. For arbeid som også skal publiserast gjennom tradisjonelle kanalar, må ein følgje dei reglane det aktuelle forlaget har for arkivering i opne institusjonsarkiv.

Kilde: Stortingsmelding nr 23 (2008-2009)